

CZESI W GALICJI WSCHODNIEJ W XIX WIEKU: SPOŁECZEŃSTWO, GOSPODARKA, KULTURA

Petr Kaleta

Univerzita Karlova v Praze

ABSTRACT

THE CZECHS IN EAST GALICIA IN THE 19TH CENTURY: SOCIETY, ECONOMICS AND CULTURE

The Czech society in East Galicia in the 19th century was represented primarily by bureaucrats, but also by military officers and representatives of many other professions who settled there, such as entrepreneurs and craftsmen. Soon, however, national stereotypes became prominent (and often true) such as: the stereotype of the self-confident Czech bureaucrat, above all in Polish society, and the stereotype of the diligent Austrian citizen, for whom the national activities of Polish people were foreign and with whom it was not possible to discuss Slavic cooperation.

The center of Czech national and cultural life was the group of bureaucrats and teachers who gathered in Lviv, in an informal circle, with František Jáchym as the chairman. There is no exact information about the number of Czechs living in Galicia in the 19th century. Statistical data of the period provide, however, the numbers of predominant ethnicities and we can base our estimates on the number of Czech speakers which in 1900 reached 9014 people. The bureaucratic class, together with the teachers, played a decisive role in the maintenance of Czech national and cultural traditions. Galicia was popularized most strikingly by Karel Vladislav Zap, the author of the book *Trips and Walks through the Galician Land* (Prague 1844), who worked as a local bureaucrat for nine years. Czech agricultural workers also formed a significant group. František Řehoř, who was known for his ethnographic research on the local Rusyn community, also came to Galicia as a result of the agricultural migration.

The field in which many Czechs in Galicia gained recognition was music. They were employed as private music teachers, members of municipal music groups and theater orchestras, musicians in cafés and also conductors and members of theater philharmonics. The *Česká beseda* in Lviv, which had 300 members in 1914, became the center of cultural and social life of the Czechs in East Galicia beginning 1867.

Keywords: East Galicia, Czechs, 19th century, Society, Economics, Culture

Słowa kluczowe: Galicja Wschodnia, Czesi, XIX wiek, społeczeństwo, gospodarka, kultura

WSTĘP

Najliczniejsza w Europie grupa ludności czeskiej poza ziemią Korony Świętego Wacława zamieszkiwała pod koniec XIX wieku na rosyjskim wówczas Wołyniu. W 1897 roku doliczono się tam 27 000 Czechów¹. Wielu z nich osiedliło się także w innych regionach mocarstwa austriackiego. Gdy po pierwszym rozbiore Polski trwała część Austrii stała się wschodnią prowincją Königreich Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator, do rozpadu Austro-Węgier określana mianem Galizji (Galicja), odnotowano wzrost migracji do tejże prowincji. Przybywali tam przede wszystkim urzędnicy państwowi oraz służący w armii austriackiej żołnierze i oficerowie. W Galicji osiedlali się także Czesi parający się wieloma innymi profesjami, dodatkowo wzbogacając tamtejszą wielokulturową i wieloetniczną społeczność. Już pod koniec XVIII wieku i w pierwszej połowie wieku XIX niektórzy Czesi piastowali w Galicji najwyższe stanowiska państwowe i kościelne. Czeskiego pochodzenia byli przykładowo: Antonín Václav Betánský (1715–1786), rzymskokatolicki biskup diecezji przemyskiej i pierwszy rektor Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1784–1785; František Pištěk (1786–1846), biskup diecezji tarnowskiej, późniejszy arcybiskup archidiecezji lwowskiej oraz prymas Galicji i Włodzimierza w latach 1836–1846; Václav Vilém Václavíček (1788–1862) sprawujący funkcję arcybiskupa lwowskiego w okresie 1847–1848.

STAN BADAŃ

Po dominujących w Galicji Polakach i Rusinach (Ukraińcach) także inne grupy etniczne i religijne doczekały się w literaturze fachowej ostatniego dwudziestolecia syntetycznych opracowań². W światowej historiografii brakuje jednak współczesnej syntezy czeskiego zasiedlenia Galicji. W środowisku czeskich badaczy problematyka

¹ Por. np. J. Vaculík, *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009, s. 219.

² O galicijczykach Żydach opublikowano np. prace: T. Gąsowskiego *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicijczyków na przełomie XIX i XX wieku* (Kraków 1997), M. Śliż *Galicijscy Żydzi na drodze do równouprawnienia 1848–1914* (Kraków 2006) oraz M. Sobonia *Polacy wobec Żydów w Galicji doby autonomicznej w latach 1868–1914* (Kraków 2011). O galicijczykach Niemcach pisała I. Röskau Rydel – *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau* (Berlin 1999) i *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772–1918* (Kraków 2011). Wśród prac o galicijczykach Ormianach możemy z kolei wymienić popularnonaukową publikację K. Stopki *Pomniki minionej chwały. Ormiański Lwów* (Kraków 2002) lub niedawno obronioną dysertację F. Wasyla *Ormianie w przedautonomicznej Galicji. Studium demograficzno-historyczne* (Kraków 2012). Opracowania syntetyczne doczekali się nawet galicijscy Karaimi w pracy M. Kizilova *The Karaites of Galicia. An Ethnoreligious Minority among the Ashkenazim, the Turks, and the Slavs 1772–1945* (Leiden–Boston 2009).

1. Czeski urzędnik i pisarz František Vladislav Zap.

Galicji nie cieszy się takim zainteresowaniem, jak w Polsce, na Ukrainie, w Austrii lub w Niemczech. Próba wypełnienia tej luki było wydanie słownika biograficznego *Чехи в Галичині. Біографічний довідник* (Львів 1998), zredagowanego przez takich ukraińskich autorów, jak Ołeksandr Drbal, Mychajło Kril, Andrij Motornyj, Wołodymyr Motornyj i Jevhen Topinka. Pozycja ta jednak nie została opracowana dokładnie. Hasła są krótkie, w znacznej części przejęte z literatury podstawowej, brakuje niektórych postaci i najnowszej literatury. Poza tym zostali wymienieni Czesi, którzy nie mieli z Galicją zbyt wiele wspólnego.

W ostatnim dwudziestoleciu prace o galicyjskich Czechach opublikowało dwóch ostatnich prezesów towarzystwa Ognisko Czeskie (cz. Česká beseda) we Lwowie, Ołeksandr (cz. Alexandr) Drbal i Jevhen (cz. Evžen) Topinka. Szczególnie ciekawe są publikacje wydane w ostatnich latach życia przez aktywnego działacza społecznego Topinkę, na przykład *Archiv spolku Česká beseda ve Lvově (1867–1936)* (Lwów 2007) czy *Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків. Частина I. До 140-річчя утворення товариства „Ческа бесєда” у Львові (1867–2007)* (Львів 2007). Wymienione publikacje przynoszą wiele nowych informacji na temat galicyjskich Czechów, ale zamieszczone w nich dokumenty nie zostały opracowane profesjonalnie. Z najnowszych polskich prac poruszających między innymi społeczną i narodowościową problematykę Czechów w Galicji trzeba wymienić monografię Danuty Sosnowskiej *Inna Galicja* (Warszawa 2008).

Jeszcze nie dysponujemy wyczerpującymi opracowaniami biograficznymi galicyjskich Czechów. Co ciekawe, do tej pory ukazały się jedynie biografie postaci zajmujących się amatorsko etnografią tego regionu. Mowa o dwóch pracach poświęconych osobie Franciszka Řehořa: Nad'a Valášková, *František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře)* Praha 1999 i Petr Kaleta, *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století* (Olomouc 2004), a także o niezbyt szczegółowej publikacji Magdalény Rychlíkovéj, poświęconej następcy Řehořa w pracy etnograficznej, urzędnikowi Ludvíkowi Feiglowi: *Ludvík Feigl, Čech známý i neznámý* (Praha 2010). Względnie dużo uwagi poświęcono, chociaż nie w formie wydawnictw książkowych, osobie czeskiego urzędnika i pisarza Karla Vladislava Zapa³. Wiele innych ciekawych postaci, jakimi byli między innymi urzędnik i korespondent Václav Dunder, pedagog Jan Evangelista Kosina, podmarszałek, malarz i pisarz Emanuel Salomon Friedberg-Mírohorský, zasługuje na dokładne opracowanie książkowe. Badacze dotychczas nie wykorzystali dostatecznie podstawowych źródeł zgromadzonych w takich placówkach jak Österreichisches Staatsarchiv w Wiedniu i Центральний державний історичний архів України we Lwowie.

Nie dysponujemy dokładnymi informacjami co do liczby Czechów żyjących w Galicji w XIX wieku. Statystyki, na których możemy się oprzeć, podają jedynie liczebność dominujących grup etnicznych (choć jednocześnie znajdujemy tam także dane dotyczące mało licznych Ormian). Z tego względu należy wykorzystać pochodzące z roku 1900 dane dotyczące sytuacji językowej na tym obszarze. Znajdujemy tam liczbę 9014 osób mówiących po czesku⁴. W dalszej części artykułu spróbujemy dokonać podziału ludności czeskiej pod względem profesji i zaangażowania w życie kulturalne oraz omówić poczynania popularyzatorskie niektórych spośród galicyjskich Czechów na łamach periodyków ukazujących się w ojczyźnie.

URZĘDNICY

Warstwa urzędnicza była wraz z pedagogami czynnikiem decydującym o utrzymaniu czeskich tradycji narodowych i kulturalnych. Obok urzędników niemiecko-

³ V. Hostička, *Karel Vladislav Zap a haličští Ukrajinci. K česko-ukrajinské kulturní vzájemnosti v první polovině devatenáctého století* [w:] Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR [w:], *Sborník prací vydaný péčí Československo-sovětského institutu ČSAV*, red. V. Čejchan, Praha 1958, s. 69–113; P. Kaleta, *Karel Vladislav Zap a jeho Cesty a procházky po Halické zemi (1844)* [w:] *Kraków – Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki*, t. VII, red. H. Kosętko, Kraków 2005, s. 158–167; R. Baron, *Obraz Čechů v polské společnosti. Příklad Haliče*, „Slovanský přehled” 95 (Praha) 2009, nr 2, s. 285–288; idem, *Polsko-czeska miłość na Kresach* [w:] *Na obrzeżach polityki*, cz. 7, red. M. Kosman, Poznań 2009, s. 179–190; idem, *Obraz Czecha w społeczeństwie polskim. Przykład Galicji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” (Kraków) 2009, z. 136, s. 99–111.

⁴ T. Živanský, *Národnostní statistika Rakousko-Uherska* [w:] *Česká politika. Díl první*, red. Z.V. Tobolka, Praha 1906, s. 223.

2. Czeski etnograf František Řehoř.

-austriackich najliczniejszą grupę funkcjonariuszy państwowych stanowili Czesi, przybywający tutaj, gdyż lepiej niż Niemcy rozumieli słowiańskich mieszkańców tych ziem. Zazwyczaj były to osoby bezskutecznie poszukujące pracy w swojej ojczyźnie, początkujący urzędnicy lub ludzie mający problemy z prawem. Wcześniej wytworzył się, głównie w polskiej społeczności, stereotyp (często prawdziwy) czeskiego sumiennego urzędnika, pilnego austriackiego obywatela, któremu narodowa aktywność polskiego społeczeństwa była obca, zatem o jakiegokolwiek słowiańskiej współpracy nie mogło być nawet mowy⁵.

Do Galicji przybywali Czesi w różnym stopniu uświadomieni narodowo. Niektórzy obracali się jedynie w kręgu austriackiej administracji i używali wyłącznie języka niemieckiego. Inni – dość liczni – prowadzili bogate życie towarzyskie wśród czeskich przyjaciół i znajomych. Jeszcze innych bardzo interesowała specyfika środowiska kulturalnego galicyjskich Polaków i Rusinów. Czesi, którzy w Galicji osiedlili się na stałe i stracili kontakt z ojczyzną, szybko się polonizowali – druga generacja ich rodzin mówiła już wyłącznie po polsku. Na wielu czeskich urzędników mocno oddziaływało barwne środowisko galicyjskie, które zaczęły dokładniej poznawać, by informować czeskie społeczeństwo o wydarzeniach w Galicji.

⁵ O sposobie postrzegania Czechów galicyjskich przez społeczność polską pisze np. R. Baron, *Obraz Čechů v polské společnosti*, s. 285–288.

Najszerzej spopularyzował Galicję w swych pracach słowianofil Karel Vladislav Zap (1812–1871). Przybył on do Galicji Wschodniej jako księgowy akcesista (niższy urzędnik) i od początku nie tylko włączył się w działalność miejscowych Czechów, ale przede wszystkim związał się z życiem narodowym i kulturalnym galicyjskich Polaków i Rusinów⁶. Najpierw pisywał artykuły dla różnych czeskich czasopism, a pod koniec pobytu służbowego we Lwowie dokończył rozległe studia *Připomínky ze Lvova*⁷, w których szeroko opisał i przeanalizował życie galicyjskiej metropolii. Lwów był tradycyjnie miastem wielonarodowościowym. Karel Vladislav Zap charakteryzował je jako miasto wielkich narodowościowych przeciwieństw, gdzie wszystkie grupy narodowościowe angażowały się w dwóch przeciwstawnych obozach – polskim i niemieckim⁸. Najbardziej jednak popularyzacji Galicji w Czechach przysłużył się Zap wydaniem książki *Cesty a procházky po Halické zemi* (Praha 1844). Znalazły się w niej obserwacje z jego służbowych wyjazdów i wycieczek odbywanych w wolnym czasie podczas prawie dziesięcioletniej działalności w Galicji. Charakteryzował tutaj życie polskiej szlachty i cechy kultury ludu rusińskiego⁹.

Nie mniej ważne było wydanie trzutomowej naukowej pracy Karla Vladislava Zapa *Všeobecný zeměpis* (I–III, Praha 1846–1850), w której pierwszy tom poświęcił Europie Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem obszaru słowiańskiego. W części zatytułowanej *Království Halicko-Vladimírské a Bukovina* mógł dać wyraz osobistej znajomości Galicji i związanym z tym regionem doświadczeniom. Przy obliczaniu danych statystycznych do roku 1842 autor publikacji podaje na przykład, że między 4 298 000 Słowianami w Galicji było wtedy ponad 50 000 Czechów (Czechosłowian)¹⁰. Nie wiemy, jak Zap doszedł do tej liczby, jest jednak oczywiste, że została znacznie zawyżona.

Ogromne znaczenie pośród owoców pracy Czechów działających przez większą część życia na obszarze Galicji ma dorobek etnograficzny innego urzędnika, Václava Dundera (1817–1879), który przybył do Lwowa służbowo w roku 1840 i z tym miastem (poza latami 1855–1860 spędzonymi służbowo w Krakowie) związał swoje życie. Dunder dostarczał od roku 1843 do czeskiej prasy listy ze Lwowa, a później z Krakowa, w których, podobnie jak jego poprzednicy, charakteryzował miejscowe życie kulturalne i artystyczne. Większe znaczenie mają jednak jego studia i artykuły typu etnograficznego, głównie dotyczące obyczajów i mitologii, a także prace literackie i przekłady z literatury polskiej oraz ukraińskich podań ludowych. Swoje artykuły publikował głównie w czasopismach: „Květy”, „Koleda”, „Pražské noviny”, „Víděnský deník” i innych czeskich oraz polskich gazetach. Jego artykuły dotyczące tematyki narodowościowej koncentrują się prawie wyłącznie na poznaniu życia Rusinów w Galicji, z tego względu marginalnie traktuje polską społeczność

⁶ O zainteresowaniach Ukrainą K. Zapa i innych Czechów pisze bardziej szczegółowo: V. Hostička, op.cit., s. 69–113.

⁷ „Časopis Českého museum” 19 (Praha) 1845, svazek čtvrtý, s. 555–586.

⁸ Ibidem, s. 560.

⁹ Por. np. P. Kaleta, *Karel Vladislav Zap...*, s. 158–167.

¹⁰ K. V. Zap, *Všeobecný zeměpis*, díl I, Praha 1846, s. 224.

zamieszkującą ów region. Poświęcenie uwagi opisom narodowości galicyjskich spowodowało, że prace Dundera stały się inspiracją dla późniejszych badań¹¹.

ROLNICY I PRZEDSIĘBIORCY

Niewiele informacji posiadamy na temat czeskiego osiedlania się o charakterze rolniczym w prowincji – zwłaszcza na temat jego początku na przełomie XVIII i XIX wieku. Wiemy, że Czesi w Galicji Wschodniej osiedlali się w niemieckich osadach, w rusińskich i polsko-rusińskich wioskach lub zakładali własne osady. Na przykład pod koniec lat 40. XIX wieku 20 czeskich rodzin z zachodnioczeskich miast Klattovy i Domažlice założyło podobno w powiecie brodzkim wieś Komorovka (pol. Komorówka, dziś cz. Komárovka, ukr. Комарівка)¹². Na temat czeskiego pochodzenia wioski brakuje jednak podstawowych źródeł. Istnieją także przypuszczenia, że Czesi założyli wiele innych osad rolniczych w Galicji, na przykład znajdującą się w pobliżu Kołomyi (dziś ukr. Коломия) Mariahilf¹³ (pol. Marjówka, dziś ukr. Мар'янівка), którą zasiedlili niemieccy obywatele z ówczesnego województwa lokeckiego (cz. Loketský kraj) w Czechach. Nieco więcej informacji mamy już o czeskich osadnikach rolniczych w drugiej połowie XIX wieku. Możemy się tutaj oprzeć na klasycznym już źródle odnoszącym się do Czechów w Galicji, jakim jest praca Ludvíka Feigla *Sto let českého života ve Lvově. Díl první. Od roku 1830–1866. Čeští spisovatelé ve Lvově* (Lwów 1924), lub na dziennikach Františka Řehořa wraz z jego rękopisem *Cesta po východní Haliči, najně mezi Huculy* (1890).

Na początku lat 70. XIX wieku w Galicji Wschodniej obserwujemy zwiększenie się liczby czeskich migrantów rolniczych. Właściciele dużych gospodarstw w Galicji z zadowoleniem witali przybycie czeskich rolników, którzy byli znani jako porządni gospodarze, używający technik wspomagających intensywny sposób uprawy roli, co wpływało na podwyższanie poziomu miejscowego rolnictwa. W czeskiej prasie pojawiały się w tych latach ogłoszenia o możliwości wynajęcia lub zakupu dużego gospodarstwa w Galicji i ci, którym się w Czechach zbyt nie powiodło (dotyczyło to przede wszystkim rodzin z północnych i wschodnich Czech), a także ci, których wabiła wizja przygody, postanowili odejść do jednej z najdalej na wschód położonych prowincji Austro-Węgier. Jak możemy zobaczyć na przykładzie rodziny Řehořów z wioski Stěžery koło Hradca Králové we wschodnich Czechach, decyzja o zakupie lub wynajmie dużego gospodarstwa mogła zostać podjęta bardzo szyb-

¹¹ Por. J. Horák, *Tři čeští spisovatelé v Haliči. (Kapitola z dějin českého národopisu.)*. Otisk z X. ročníku *Národopisného věstníku československého*, Praha 1915, s. 53–56.

¹² W roku 2009 żyło w Komarowce 14 Czechów. Por. P. Kokaisl i in., *Krajané: Po stopách Čechů ve východní Evropě*, Praha 2009, s. 27. O założeniu wioski wspomina także E. Topinka, *Деялька штрихів до історії чесько-галицьких зв'язків. (Замість передного слова)* [в:] *Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків*. Частина I. До 140-річчя утворення товариства „Ческа беседа” у Львові (1867–2007), ред. С. Топінка і ін., Львів 2007, s. 16.

¹³ Por. E. Topinka, op.cit., s. 16.

ko. W lutym 1877 roku przeczytali ogłoszenie w gazecie „Posel z Prahy”, w marcu i kwietniu tego roku rolnik Josef Řehoř odbył dwie podróże w celu zapoznania się z Galicją, a na początku lipca 1877 roku cała rodzina była już w nowej siedzibie¹⁴. Swoją rolę w tej migracji mogła odegrać także silna fala czeskich przeprowadzek do guberni wołyńskiej. Czesi, których rodziny obawiały się niezbyt znanego środowiska ówczesnych zachodnich terenów carskiej Rosji, zdecydowali się osiedlić w granicach Austro-Węgier. W Galicji Wschodniej zastali jednak bardzo ciężkie warunki, do których nie zdołali się przyzwyczaić i po kilku latach wracali do Czech. Niektórzy zaś zakupili małe lub większe gospodarstwa i z sukcesem gospodarowali w Galicji.

W latach 70. przyjechali tu jako dzierżawcy dworów w okolicy Lwowa między innymi Josef Šesták (Krzywczyce), Václav Stammfest (Błyszczwyody) i Petr Sobotka, którzy osiedlili się tu na stałe i brali aktywny udział w czeskim życiu kulturalnym. Dużo większa grupa Czechów prowadziła gospodarstwa na galicyjskiej wsi zaledwie kilka lat, a potem większość z nich wróciła do kraju¹⁵. Niektórzy członkowie tych rodzin zostali jednakże na tych terenach, na przykład kobiety, które w Galicji wyszły za mąż. Należała do nich siostra etnografa Františka Řehořa Marie Došlá Řehořová (Zarohyzo). We wsi Błyszczwyody (dzisiaj ukr. Блищыводи) w powiecie żółkiewskim, gdzie relatywnie silnie byli reprezentowani niemieccy koloniści, miał gospodarstwo czeski gospodarz i członek Ogniska Czeskiego Václav Stammfest. W wiosce, w której część obywateli stanowili protestanci, żyło więcej czeskich protestanckich rodzin związanych ze spolonizowanymi mennonitami¹⁶. Większość tutaj zmarłych Czechów była z tej przyczyny pochowana na miejskim protestanckim i mennonickim cmentarzu¹⁷.

Czesi galicyjscy zajmowali się też ogrodnictwem, głównie za sprawą kierownika miejskiego ogrodu botanicznego i przynależnej do niego szkoły ogrodniczej w Medyce Josefa Blažky (1804–1856), który przyczynił się do rozwoju ogrodnictwa w prowincji. Ciekawym źródłem do poznania tego okresu są wspomnienia ogrodnika Seweryna Łusakowskiego (1823–ok.–1890) – *Pamiętnik Seweryna Łusakowskiego* (Warszawa 1952, wyd. 2, 1953)¹⁸.

Specjalną pozycję między rolniczymi migrantami do Galicji Wschodniej zajmuje František Řehoř (1857–1899). Gdy stan zdrowia nie pozwolił mu na całkowite poświęcenie się rolnictwu, zaczął pilnie studiować specyfikę narodowościową swego otoczenia i szybko stał się największym czeskim specjalistą w zakresie etnografii Galicji Wschodniej. Řehoř pod względem badawczym koncentrował się na obywa-

¹⁴ Por. P. Kaleta, *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století*, Olomouc 2004, s. 95–96.

¹⁵ Por. L. Feigl, *Sto let českého života ve Lvově. Díl druhý. Od roku 1867–1895. Založení „České besedy” ve Lvově a život v ní*, Lvov 1925, s. 183–185.

¹⁶ Mennonici są częścią ruchu nowochrześcijańców (anabaptystów). Ruch powstał w roku 1545 w Holandii i północnych Niemczech. Uważa się ich za samodzielną część chrześcijaństwa obok katolików i protestantów. Dla zborów mennonickich charakterystyczna jest dyscyplina, proste nabożeństwo i śpiew, zazwyczaj bez instrumentów muzycznych. Zakazana jest służba wojskowa, piastowanie urzędów cywilnych, przysięgi i płatne duchowieństwo.

¹⁷ Por. L. Feigl, *Sto let českého života ve Lvově. Díl druhý*, s. 251.

¹⁸ Por. P. Kaleta, *Výrazná česká stopa ve východohaličské Medyce*, „Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd” 26 (Brno) 2012, nr 2, s. 73–77.

telach rusińskich, szczególną uwagę poświęcając karpaccim Hucułom, których wioski corocznie odwiedzał. Pozostałym grupom etnicznym, z wyjątkiem galicyjskich Żydów, nie poświęcał zbyt wiele uwagi. W jego pracach znajdziemy na przykład niewiele informacji na temat licznej polskiej społeczności w Galicji Wschodniej. Dzięki mozolnym poszukiwaniom na terenie całej Galicji Wschodniej i częściowo także Bukowiny zgromadził kolekcję ponad tysiąca przedmiotów etnograficznych, które stały się częścią Czeskiego Muzeum Przemysłu im. Náprstka (cz. Náprstkovo České průmyslové muzeum) w Pradze. Duże znaczenie ma także jego działalność publicystyczno-naukowa, obejmująca reportaże o galicyjskich Rusinach, zamieszczane w wielu naukowych i popularnonaukowych czasopismach w Czechach, a także ponad 160 haseł specjalistycznych do powszechnej encyklopedii *Ottův Slovník naučný*. Jedyny w swoim rodzaju jest etnograficzny zbiór fotografii typów galicyjskich, w którym przeważają Rusini i Huculi, ale znajdziemy w nim także Żydów, Ormian czy Cyganów. František Řehoř fotografował sam lub kupował zdjęcia od znanych galicyjskich fotografów. W zbiorach Muzeum im. Náprstka w Pradze zachowało się ponad 700 fotografii, które ten kolekcjoner przywiózł z Galicji. Dzięki systematycznej pracy w Galicji Wschodniej, gdzie żył nieprzerwanie w latach 1877–1890, a w kolejnych latach wracał w letnich miesiącach, František Řehoř stworzył rozległe dzieło etnograficzne, najobszerniejszy w czeskiej etnografii zbiór dotyczący wsi wschodniogalicjskich w XIX wieku¹⁹.

Nie możemy także zapomnieć, że Czesi we Lwowie i okolicy byli również przedsiębiorcami. Podobnie jak na Bukowinie lub na Wołyniu pracowali tutaj jako: piwowarzy (np. Karel Kyselka lub Jan Procházka), cukiernicy (np. František Staff), restauratorzy (np. Tomáš Najsárek), prowadzący kawiarnie (np. kawiarnie „Praha” lub „Czech”) i inni przedsiębiorcy, jak właściciele hurtowni meblowej bracia Josef i František Včelák; swoje filie miały tutaj także czeskie banki (np. Slavia), kasy oszczędnościowe oraz znana firma obuwnicza Baťa lub wytwórnia artykułów piśmienniczych Koh-i-noor Hardtmuth i wiele innych²⁰.

PEDAGODZY, MUZYCY I ŻOŁNIERZE

Dziedzina, w której Czesi zyskali zatrudnienie i sławę, okazała się muzyka. Czesi byli: prywatnymi nauczycielami muzyki w rodzinach szlacheckich, członkami kapel miejskich i orkiestr teatralnych, muzykami w kawiarniach lub kinach, a także pedagogami muzycznymi, dyrygentami i kapelmistrzami w filharmoniach i w teatrach. Najwięcej muzyków pochodzenia czeskiego, częstokroć aż 100% z nich, działało w Galicji w orkiestrach wojskowych²¹. W popularyzacji muzyki czeskiej w Galicji

¹⁹ O życiu i działalności Františka Řehořa więcej szczegółów podają prace: P. K a l e t a, *Cesta do Haliče*; N. V a l á š k o v á, *František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře)*, Praha 1999.

²⁰ Por. A. D r b a l, *Češi ve Lvově*, „Slovanský přehled” 78 (Praha) 1992, nr 2, s. 171–172.

²¹ Por.. np. С. Т о п і н к а, op.cit., s. 186–197.

i na całym obszarze przedrozbiorowej Polski znaczne zasługi miał aktywny członek Ogniska Czeskiego František Fridrich, kapelmistrz 80. c. k. Pułku austriackiego we Lwowie. Ze znaczących postaci czeskiego życia muzycznego w tym mieście możemy również wymienić między innymi profesorów tamtejszego konserwatorium – wiolonczelistę Aloisa Sládka i pianistę Viléma Kurza²². Dalej spośród wielu czeskich muzyków warto zwrócić uwagę na Ludvíka Rittera z Rittersbergu – kompozytora, poetę, pisarza, dziennikarza i człowieka o wielu zainteresowaniach, który w roku 1841 przyjął posadę nauczyciela muzyki w Towarzystwie Muzycznym we Lwowie. Wcześniej jednak zrezygnował z niej i do końca swojego pobytu w Galicji działał jako prywatny nauczyciel muzyki. Czeskiego pochodzenia było w Galicji wielu pedagogów w najróżniejszych typach szkół. Na uniwersytecie we Lwowie w latach 1837–1847 wykładał profesor filozofii Ignác Jan Hanuš. Pracowali tam również archeolog Karel Hádáček, etnolog František Krček, geodeta Dominik Zbrožek, astronom Václav Láska i inni²³.

Trzon czeskiego życia narodowego i kulturalnego stanowiła jednak grupa urzędników i pedagogów skupionych w nieformalnym lwowskim kole, którego prezesem był František Jáchym²⁴ (1811–1871) piszący między innymi do czasopism „Květy” lub „Národní noviny” o muzyce, literaturze i sytuacji narodowościowej w Galicji²⁵. Już od roku 1830 działał w Galicji Wschodniej, jako wychowawca w polskich rodzinach szlacheckich i nauczyciel w Gimnazjum Akademickim we Lwowie, Jan Pravoslav Koubek (1805–1854), poeta czeskiego odrodzenia narodowego i tłumacz z języków słowiańskich. Podczas prawie siedmioletniego pobytu w Galicji zajmował się polską²⁶ i ukraińską literaturą oraz folklorem ludowym. Szczególnym jego zainteresowaniem cieszyły się ukraińskie pieśni ludowe (dumki), które zbierał przede wszystkim w okolicy Brzeżan, przy czym ponad 200 z nich przełożył na język czeski. Wyników tych aktywności jednak nie publikował²⁷.

Najwięcej Czechów przebywało i pracowało w stolicy – Lwowie, wielu z nich działało także w innych wschodniogalicjskich miastach, takich jak Stanisławów (dziś ukr. Івано-Франківськ) lub Brzeżany (dziś ukr. Бережани). Miasteczko Brzeżany leżało na galicyjskim Podolu²⁸, najbardziej zacofanej części i tak bardzo bied-

²² L. Feigl, *Sto let českého života ve Lvově. Díl druhý*, op.cit., s. 334–337.

²³ Por. A. Drbal, *Češi ve Lvově*, „Slovanský přehled” 78 (Praha) 1992, nr 2. O. Дрбал, *Чеське громадско культурне життя в Галичині*, „Галицька брама. Чехи в Галичині” (Львів) 1996, червень, № 16, s. 2–3.

²⁴ Pisane także jako Jáchim.

²⁵ L. Feigl, *Sto let českého života ve Lvově. Díl první. Od roku 1830–1866. Čeští spisovatelé ve Lvově*, Lvov 1924, s. 27, 29.

²⁶ Napisał np. artykuły: *Polka vlastenecká k Čechovi nečeskému*, „Jindy a nyní” 1833, půlletí druhé, nr 5, s. 37–38; *Z mojí po polsku napsané rozpravy pod názvem: „Rzut oka na wzajemność českého i polskiego języka i stan ich literatury”*, „Jindy a nyní” 1833, půlletí druhé, nr 6, s. 47–48.

²⁷ Bardziej szczegółowe informacje o zainteresowaniach Koubki ukraińskim folklorem i językiem znajdziemy w studium: Г. Омелъченко, *Яан Православ Ковбек і його українські симпатії*, Прага 1933.

²⁸ Podole (dzisiaj ukr. Поділля) to teren historyczny i geograficzny (Wyżyna Podolska) w okolicy północnych dopływów środkowego Dniestru, w górnym biegu rzeki Boh (dziś ukr. Південний Буг).

nej prowincji austriackiej. Tereny te jednak charakteryzowały się urodzajną ziemią. Na tym obszarze Czesi byli zatrudnieni jako pedagodzy w gimnazjum (np. Antonín Liška lub Ignác Martinec), pracowali w rzemiośle, jako handlarze i przedsiębiorcy, a niemało żołnierzy pochodzenia czeskiego służyło w miejscowym 55. Pułku Piechoty. Jednym z najbardziej znanych Czechów odwiedzających miejscowe gimnazjum był pedagog, filolog i pisarz Jan Evangelista Kosina (1826–1899), który zamieścił wspomnienia z lat spędzonych w Brzeżanach w pierwszym (a częściowo też w drugim) tomie publikacji *Život starého kantora: autobiografická líceň* (I–III, Olomouc 1899–1901). Do Brzeżan Kosina dostał się pod koniec roku 1835, kiedy do miasta przeniesiono wspomniany 55. Pułk Piechoty, w którym jego ojciec Jan Kosina służył jako kowal wojskowy. Cała jego rodzina żyła tutaj aż do roku 1842²⁹.

Położenie geograficzne austriackiej Galicji jako bramy wodzącej na wschód sprawiło, że ten strategiczny teren stał się za czasów Wielkiej Wojny jednym z najważniejszych centrów walki na froncie wschodnim. We wrześniu 1914 do Galicji została wysłana jako część rosyjskiej armii carskiej pierwsza jednostka czeska – Drużyna Czeska przydzielona do 3. Armii, której dowódcą był Radko Dimitrijev. Czeska Drużyna została szybko przekształcona w dywizyjną grupą zwiadowczą. Walki w Galicji były także udziałem Czechów walczących po drugiej stronie, czyli w macierzystej c.k. armii austriacko-węgierskiej. Po rewolucji lutowej, 2 lipca 1917 roku w ramach tak zwanej ofensywy Kiereńskiego, ogłoszonej już w czasie, kiedy armia rosyjska rozkładała obozy w okolicy wioski Cecowa (dziś ukr. Калинівка), doszło do bitwy pod Zborowem (dziś ukr. Зборів). W bitwie tej sławne zwycięstwo nad przeważającymi liczebnie wojskami austriacko-węgierskimi c.k. armii, mającej w swoich szeregach także Czechów, konkretnie 35. Pułk Pilzneński i 75. Pułk Jindřichohradecki Austriackiej Dywizji Pieszej, odniosła czechosłowacka brygada strzelecka.

W przemarszu wojsk austriacko-węgierskich przez Galicję, odbywającym się między lipcem a wrześniem 1915 roku, brał udział pisarz Jaroslav Hašek (1883–1923) będący żołnierzem 91. Pułku Piechoty c.k. austriacko-węgierskiej armii. Swoje wojenne doświadczenia spopularyzował później w książce *Przygody dobrego wojaka Szwejka* (cz. *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, 1921–1923). Znamienne jest, że znaczną popularność, poza Czechami, książka ta, a przede wszystkim charakterystyczna postawa wojaka Józefa Szwejka (cz. Josefa Švejka), zyskała między Polakami i Ukraińcami.

OGNIKO CZESKIE I LWOWSKI SOKÓŁ

Ważne dla obywateli Galicji było oczywiście życie towarzyskie. Czesi nastawieni patriotycznie spotykali się prywatnie, głównie w mieszkaniu jednego z nich.

²⁹ Bardziej szczegółowo o czeskim życiu w Brzeżanach: О. Д р б а л, *Чехи в Бережанах*, „Пороги” 6 (Прага) 1998, квітень-червень, № 2, s. 13–14.

Takie spotkania odbywały się u Tomáša Chocholouška³⁰, który przyjechał do Lwowa w roku 1848, aby zająć posadę nauczyciela w zakładzie dla głuchoniemych, którego w roku 1864 został kierownikiem. Chocholoušek był także głównym inicjatorem powstania oficjalnego czeskiego towarzystwa Ognisko Czeskie, jednego z najstarszych w monarchii austriackiej, do założenia którego doszło 10 lutego 1867 roku, a jego pierwszym prezesem został właśnie Tomáš Chocholoušek. Znaczny udział w organizacji wielu akcji Ogniska Czeskiego miał w pierwszym okresie jego istnienia pisarz i pedagog Matěj Kneisl³¹ (1805–1890), zajmujący we Lwowie od roku 1855 miejsce kancelisty c.k. Kierownictwa Policyjnego. Nauczał także języka czeskiego w wyższych szkołach publicznych we Lwowie i starał się, choć bez rezultatów, aby na uniwersytecie we Lwowie utworzono stanowisko lektora języka czeskiego³². Towarzystwo organizowało przede wszystkim zabawy, wycieczki, koncerty, wykłady, ważną była także działalność biblioteki.

Do czołowych przedstawicieli Ogniska Czeskiego i aktywnych uczestników czeskiego życia w Galicji okresu przedwojennego należeli: pedagog muzyczny Max Konopásek, kierownik działu w trzebieńskiej tkalni Josef Třešský, cukiernik i piekarz František Staff (ojciec polskiego poety, tłumacza i eseisty Leopolda Staffa), urzędnik kolejowy Petr P. Pallan, lekarz i założyciel pierwszej lwowskiej polikliniki František Janda, c.k. urzędnik wojskowy Jan Vambera, oficer Emanuel Pohl, pedagog i późniejszy członek organizacji Mafie Zdislav (Zdeněk) Fialka i inni.

Już w pierwszych latach działalności Ogniska Czeskiego jego członkami byli także oficerowie czeskiej narodowości. Ponieważ każdy z nich musiał zgłaszać członkostwo w towarzystwie cywilnym dowództwu, na początku używali pseudonimów. W późniejszym okresie, kiedy organizacja zyskała wysoką pozycję wśród towarzystw kulturalnych w Galicji, dla wielu oficerów członkostwo w niej nabrało charakteru prestiżowego, a niektórzy wstępowali także do jej zarządu. W niektórych okresach aż dwie trzecie wszystkich służących we wschodniej Galicji oficerów czeskiej narodowości było członkami Ogniska Czeskiego. Jak zauważył Ludvík Feigl, część oficerów uważała się za Austriaków i całkowicie unikała czeskiej społeczności w Galicji³³. Pierwsza wojna światowa znacznie stłumiła, a następnie uniemożliwiła działalność naukową, kulturalną i towarzyską. Lwowskie Ognisko Czeskie, liczące już wtedy 103 osoby³⁴, ostatnie wybory przeprowadziło 25 czerwca 1914 roku. Niektórzy z jej członków podczas wojny opuścili miasto, inni musieli się zaciągnąć do

³⁰ Tomáš Chocholoušek był bratem znanego wówczas pisarza czeskiego Prokopa Chocholouška (1819–1864).

³¹ Pisze się też jako Knaisl, Kneissl itd.

³² Bardziej szczegółowo o życiu i działalności patrz: Č. Z í b r t, *Matěj Kneisel (Sáyatm Lesienk), rodák z Třeště (1805–90). Život a činnost jeho*, „Časopis Moravského musea zemského” 9 (Brno) 1909, s. 165–179.

³³ L. F e i g l, *Sto let českého života ve Lvově. Díl druhý*, s. 119, 370–398.

³⁴ *Členové České besedy ve Lvově v roce 1914* [w:] E. T o p í n k a, *Archiv spolku Česká beseda ve Lvově (1867–1936). K 140. výročí založení spolku Česká beseda ve Lvově*, Lvov 2007, nr 404, s. 347–349.

armii austriacko-węgierskiej, a trzech z nich zaginęło³⁵. Członkowie Ogniska Czeskiego we Lwowie zaczęli się ponownie spotykać od końca roku 1917, a 4 maja 1918 roku w sali Hotelu Krakowskiego odbyło się pierwsze walne zgromadzenie towarzystwa (73. w jego historii) po zawieszeniu jego działalności, a jednocześnie ostatnie w czasach austro-węgierskich. Również w Krakowie działał związek Ognisko Czeskie (założony w roku 1893), który liczył około 100 członków³⁶.

Po tym, jak w roku 1862 zostało w Czechach założone towarzystwo wychowania fizycznego Sokół (cz. Sokol), jego główne założenia dotarły także do Galicji Wschodniej, gdzie we Lwowie powstało w roku 1867 polskie towarzystwo wychowania fizycznego Sokół. Funkcję jego naczelnika w latach 1873–1875 sprawował František Hochmann, który między innymi wprowadził systematyczne ćwiczenia i noszenie strojów do ćwiczeń oraz wyraźnie wpływał na całościowe funkcjonowanie miejscowego związku Sokół. Między członkami lwowskiego „Sokoła” znajdziemy także wielu Czechów, spośród których można wymienić także pierwszego prezesa lwowskiego Ogniska Czeskiego Tomáša Chocholouška³⁷. Wielu czeskich urzędników było zatrudnionych we Lwowie w oddziale czeskiego banku Slavia istniejącego tutaj w latach 1874–1920. Warto zaznaczyć, że początkowa działalność (przed znalezieniem stałego miejsca spotkań) towarzystwa Ognisko Czeskie skupiała się właśnie w tym banku³⁸.

ZAKOŃCZENIE

Czesi żyjący w XIX wieku w Galicji Wschodniej byli grupą narodowościową, której znaczna część wykazywała uczucia patriotyczne i brała udział w życiu kulturalnym regionu. Działali tutaj w najróżniejszych profesjach, jednak najwyraźniejszy ślad pozostawili jako urzędnicy państwowi, pedagodzy, muzycy i żołnierze. Niestety, jak już wspomniano na wstępie, wielu z nich do tej pory nie doczekało się biografii. Obecnie jednak głównym zadaniem pozostaje opracowanie naukowej syntezy historii galicyjskich Czechów. Nie będzie to łatwe, jednak opublikowane już studia i artykuły odnoszące się do tego tematu w jakiejś mierze mogą pomóc, przede wszystkim czeskim historykom, zrealizować to zadanie w najbliższych latach.

³⁵ Por. *Jednatelská zpráva o činnosti České besedy v letech 1913 a 1914*, 4. 5. 1918 [w:] C. То п и н ка, op.cit., nr 414, s. 356.

³⁶ J. Š p a n i h e l, *Adresář zahraničních Čechů*. IV. doplněné vydání, Praha 1911, s. 15.

³⁷ L. F e i g l, *Sto let českého života ve Lvově. Díl druhý*, s. 136–148.

³⁸ *Ibidem*, s. 162–163, 170–172 itd.

BIBLIOGRAFIA

- Baron R., *Obraz Čechů v polské společnosti. Příklad Haliče*, „Slovanský přehled” 95 (Praha) 2009, nr 2, s. 285–288.
- Baron R., *Polsko-czeska miłość na Kresach* [w:] *Na obrzeżach polityki*, cz. 7, red. M. Kosman, Poznań 2009, s. 179–190.
- Baron R., *Obraz Czecha w społeczeństwie polskim. Przykład Galicji*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” (Kraków) 2009, z. 136, s. 99–111.
- Drbal A., *Češi ve Lvově*, „Slovanský přehled” 78 (Praha) 1992, nr 2.
- Feigl L., *Sto let českého života ve Lvově. Díl první. Od roku 1830–1866. Čeští spisovatelé ve Lvově*, Lvov 1924.
- Feigl L., *Sto let českého života ve Lvově. Díl druhý. Od roku 1867–1895. Založení „České besedy” ve Lvově a život v ní*, Lvov 1925.
- Gąsowski T., *Między gettem a światem. Dylematy ideowe Żydów galicyjskich na przełomie XIX i XX wieku*, Kraków 1997.
- Horák J., *Tři čeští spisovatelé v Haliči. (Kapitola z dějin českého národopisu.)*. Otisk z X. ročníku *Národopisného věstníku československého*, Praha 1915.
- Hostička V., *Karel Vladislav Zap a haličští Ukrajinci. K česko-ukrajinské kulturní vzájemnosti v první polovině devatenáctého století* [w:] *Kapitoly z dějin vzájemných vztahů národů ČSR a SSSR* [w:] *Sborník prací vydaný péčí Československo-sovětského institutu ČSAV*, red. V. Čejchan, Praha 1958, s. 69–113.
- Kaleta P., *Cesta do Haliče. František Řehoř a poznání života východní Haliče ve druhé polovině 19. století*, Olomouc 2004.
- Kaleta P., *Karel Vladislav Zap a jeho Cesty a procházky po Halické zemi (1844)* [w:] *Kraków – Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki*, t. VII, red. H. Kosętko, Kraków 2005, s. 158–167.
- Kaleta P., *Výrazná česká stopa ve východohaličské Medyce*, „Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd” 26 (Brno) 2012, nr 2.
- Kizilov M., *The Karaites of Galicia. An Ethnoreligious Minority among the Ashkenazim, the Turks, and the Slavs 1772–1945*, Leiden–Boston 2009.
- Kokaisl P. in., *Krajané: Po stopách Čechů ve východní Evropě*, Praha 2009.
- Röskau Rydel I., *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau*, Berlin 1999.
- Röskau Rydel I., *Niemiecko-austriackie rodziny urzędnicze w Galicji 1772–1918*, Kraków 2011.
- Soboń M., *Polacy wobec Żydów w Galicji doby autonomicznej w latach 1868–1914*, Kraków 2011.
- Stopka K., *Pomniki minionej chwały. Ormiański Lwów*, Kraków 2002.
- Šliž M., *Galicijscy Żydzi na drodze do równouprawnienia 1848–1914*, Kraków 2006.
- Španihel J., *Adresář zahraničních Čechů*. IV. doplněné vydání, Praha 1911.
- Topinka E., *Archiv spolku Česká beseda ve Lvově (1867–1936). K 140. výročí založení spolku Česká beseda ve Lvově*, Lvov 2007.
- Wasył F., *Ormianie w przedautonomicznej Galicji. Studium demograficzno-historyczne*, Kraków 2012.
- Vaculík J., *České menšiny v Evropě a ve světě*, Praha 2009.

- Valášková N., *František Řehoř (1857–1899) a jeho etnografická činnost (S ukázkami článků F. Řehoře)*, Praha 1999.
- Zap K.V., *Všeobecný zeměpis*, díl I, Praha 1846.
- Zíbrt Č., *Matěj Kneisel (Sáyatam Lesienk), rodák z Třeště (1805–90). Život a činnost jeho*, „Časopis Moravského musea zemského” 9 (Brno) 1909, s. 165–179.
- Živanský T., *Národnostní statistika Rakousko-Uherska [w:] Česká politika. Díl první*, red. Z.V. Tobolka, Praha 1906.
- Дрбал О., *Чеське громадсько культурне життя в Галичині*, „Галицька брама. Чехи в Галичині” (Львів) 1996, червень, № 16.
- Дрбал О., *Чехи в Бережанах*, „Пороги” 6 (Прага) 1998, квітень-червень, № 2.
- Омельченко Г., *Яан Православ Ковбек і його українські симпатії*, Прага 1933.
- Частина І., *До 140-річчя утворення товариства „Ческа беседа” у Львові (1867–2007)*, ред. Є. Топінка і ін., Львів 2007.
- Топінка Є., *Декілька штрихів до історії чесько-галицьких зв'язків. (Замість передного слова) [в:] Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків.*
- Топінка Є., *Чеські військові музиканти у Галичині [в:] Збірник статей та документів до історії чесько-галицьких стосунків. Частина І. До 140-річчя утворення товариства „Ческа беседа” у Львові (1867–2007)*, ред. Є. Топінка і ін., Львів 2007.